

Tempus regit actum: дія закону в часі у судовій практиці

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2026

Дата публікації: 2026-04-13

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/tempus-regit-actum-diia-zakonu-v-chasi-u-sudovij-praktytsi/>

Відомості про матеріал

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Програма підготовки та підвищення рівня кваліфікації помічників суддів, консультантів, наукових консультантів Верховного Суду в Касаційному цивільному суді

27 лютого 2026 року

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,

доктор юридичних наук, професор

Пов'язані поняття

- Ретроспективна дія
- Принцип рівності
- Принцип правової визначеності
- Принцип легітимних очікувань
- Належне врядування
- Тлумачення закону на користь особи
- Суддівський розсуд
- Суспільний (публічний) інтерес
- Національна безпека
- Законодавча колізія
- Якість закону
- Довіра до суду

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

- Вирішуючи питання дії закону в часі за відсутності чіткого законодавства та сталої судової практики варто керуватися верховенством права (ст. 8, 129, 147 Конституції України) та його основними складовими:
 - 1. принцип рівності та принцип заборони дискримінації,
 - 2. принцип правової визначеності,
 - 3. принцип розумності (доцільності, раціональності),

- 4. принцип пріоритету суспільних інтересів та національної безпеки при забезпеченні механізму компенсації у випадку їх пріоритетності (колізії) із принципом непорушності (першості) індивідуальних прав особи.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

- При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22)
- Запитання:
- 1. Чи є винятки, які передбачені Конституцією України?
- 2. Як це положення співвідноситься з положеннями ст. 17: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної ... безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

- Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 57)
- Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ч. 3 ст. 57).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- Чи є такий закон?
- Чи поширюються ці вимоги на акти, які визначають право і обов'язки юридичних осіб?
- Чи поширюються такі вимоги на рішення суду про визнання нечинним НПА?

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

- Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58)
- Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ч. 2 ст. 58).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

- На які види відповідальності поширюється ця норма (лише кримінальна та адміністративна)?
- Відповідальність охоплює собою звільнення особи від обов'язку, за невиконання якого не було передбачено відповідальності/санкції (наприклад, виконати припис про введення об'єкту в експлуатацію)?
- Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які наділяють особу правом (наприклад, на виплату, пенсію)?
- Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які покладають на особу нові обов'язки (наприклад, зберігати документи, які підтверджують походження доходів, активів)?

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

- Стаття 152

- Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.
- Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

ПРАВО КОЖНОГО ВИМАГАТИ ЗАСТОСОВУВАТИ ЗАКОН У СВОЇХ ІНТЕРЕСАХ

- Кожен має право вимагати застосування/незастосування закону (судової практики) у своїх інтересах з урахуванням розмежування завершених і триваючих правовідносин та спеціальних конституційних винятків.
- Складність ситуації, в якій опинилася Україна, зумовлена, зокрема такими причинами:
 1. Незначний період формування абсолютно нової системи законодавства (з 1991 року),
 2. Суттєва зміна орієнтирів/цінностей після Революції Гідності та підписання Угоди про Асоціацію з ЄС (2014 рік) та внесення відповідних змін до Конституції України (Преамбула, статті 85, 102 та 116),
 3. Безперервний період значних реформ у більшості сфер суспільно життя,
 4. Становлення нових інституцій та формування практики їх діяльності,
 5. Формування нової правової культури.

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПІДХІД

- Закон застосовується до правовідносин (незалежно від часу звернення до суду чи моменту винесення рішення судом першої, апеляційної чи касаційної інстанції).
- Якщо інакше, то порушується принцип рівності:
 - звернувся до суду чи не звернувся,
 - хто звернувся раніше,
 - чия справа розглянута судом раніше.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

- Стаття 57. Дія нормативно-правового акта у часі
 1. Дія нормативно-правового акта у часі - це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли після набрання ним чинності або до набрання ним чинності і тривали станом на дату набрання актом чинності. Дія нормативно-правового акта поширюється на суспільні відносини, що виникли (тривають) після набрання ним чинності, якщо інше не передбачено Конституцією України чи законом.
 2. Дія нормативно-правового акта починається з моменту набрання ним чинності, якщо інше не передбачено законом, і закінчується моментом припинення його дії.
 3. Моментом набрання чинності нормативно-правовим актом є 0 годин дня, наступного за днем його опублікування в порядку, встановленому законом, якщо:
 - 1) інше не визначено Конституцією України та (або) законом;
 - 2) більш пізній строк (термін) не встановлено самим нормативно-правовим актом.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

- Стаття 57. ...

- 4. Якщо момент набрання чинності нормативно-правовим актом визначено конкретним строком (терміном), такий нормативно-правовий акт вважається чинним з 0 годин настання відповідно визначеного у ньому дня або події.
- 5. За необхідності первинний закон, кодекс чи окремі їх структурні елементи можуть вводитися в дію пізніше моменту набрання ним чинності. Введення в дію окремих структурних елементів первинного закону, кодексу не може передувати моменту набрання ним чинності в цілому. Норми права щодо строку (терміну) та умов введення в дію інших структурних елементів первинного закону, кодексу набувають чинності одночасно з набранням чинності таким первинним законом, кодексом.
- 6. Моментом припинення дії нормативно-правового акта є 24 година дня відповідного строку (терміну), якщо інше не визначено Конституцією України, законом або більш пізній строк (термін) не встановлено самим нормативно-правовим актом.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

- Стаття 58. Пряма дія нормативно-правового акта у часі
- 1. Пряма дія нормативно-правового акта у часі означає, що його норми поширюються на суспільні відносини, що виникли після набрання ним чинності.
- 2. Норми нормативно-правового акта поширюються на суспільні відносини, що виникли до дня набрання ним чинності та продовжують існувати на день набрання ним чинності, з дня набрання чинності цим нормативно-правовим актом.
- Стаття 59. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі
- 1. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі - це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли до дня набрання ним чинності, правове регулювання яких змінюється таким нормативно-правовим актом.
- 2. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, визначених Конституцією України.

Рішення ЄСПЛ у справі «A.R. v. Poland» (заява № 6030/21)

- ЄСПЛ визнав, що тримісячна затримка офіційної публікації рішення КС Польщі створила стан «prolonged uncertainty» щодо чинного правового режиму.
- Хоча норма формально залишалася чинною до моменту публікації, фактичний вплив рішення вже блокував реалізацію права, формуючи chilling effect для лікарів і заявниці.
- Суд підкреслив, що вимога foreseeability охоплює не лише доступність закону, а й чіткість перехідного періоду; констатував порушення статті 8 Конвенції через втрату «якості закону».

NOVAYA GAZETA AND OTHERS v. RUSSIA (заява № 11884/22)

- ЄСПЛ встановив порушення статті 10 Конвенції, зокрема у випадках притягнення до відповідальності за публікації, здійснені до набрання чинності новими кримінальними нормами, але залишені доступними в мережі.
- Суд визнав непропорційним покладення на осіб обов'язку передбачати майбутні законодавчі заборони.
- Нечіткість термінів «дискредитація» та «завідомо неправдива інформація» дозволяла свавільне застосування санкцій і не гарантувала вимогу передбачуваності.

Постанова ВС від 12 листопада 2025 року у справі № 523/16628/23

- Верховний Суд підтвердив, що правочин має відповідати вимогам законодавства, чинного саме на момент його укладення.

- Оцінка договору 1998 року через призму ЦК України 2003 року була визнана порушенням принципу незворотності дії закону в часі, закріпленого у статті 58 Конституції України.
- Суд наголосив, що ретроактивне застосування сучасної доктрини нікчемності до відносин, які виникли за дії ЦК УРСР 1963 року, є юридично неприпустимим.

Постанова ВС від 12 листопада 2025 року у справі № 523/16628/23

- Суд застосував спеціальну норму частини другої статті 15 Закону «Про товарну біржу» у редакції 1993 року як таку, що має пріоритет над загальними положеннями ЦК УРСР щодо нотаріального посвідчення.
- Темпоральна оцінка правочину здійснюється в межах того правового режиму, який діяв на момент його вчинення.
- Поєднання принципів *lex specialis derogat generali* та *tempus regit actum* забезпечує стабільність цивільного обороту і захист легітимних очікувань сторін.

Постанова ВП ВС від 11 грудня 2025 року у справі № 990/244/23

- Велика Палата системно підтвердила перспективну дію рішень Конституційного Суду України, якщо інше прямо не встановлено самим рішенням.
- До моменту визнання норми неконституційною вона презюмується конституційною і є обов'язковою для застосування суб'єктами владних повноважень.
- Визнання неконституційності не створює автоматичного права на перегляд правовідносин, які повністю завершилися до моменту ухвалення рішення КСУ.

Постанова ВП ВС від 11 грудня 2025 року у справі № 990/244/23

- Матеріальний закон, який встановлює права чи обов'язки, не має зворотної дії, якщо інше прямо не передбачено законом.
- Натомість процесуальний закон застосовується до всіх процесуальних дій, що здійснюються після набрання ним чинності.
- Розмежування моменту виникнення матеріального права, моменту його реалізації та моменту судового захисту дозволяє уникнути змішування різних темпоральних режимів.

Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2025 року у справі № 560/5257/22

- Визнання Конституційним Судом України положень закону неконституційними не надає особі права на автоматичний перерахунок пенсії до моменту законодавчого встановлення Верховною Радою України спеціального процедурного механізму реалізації такого права.
- До правовідносин щодо перерахунку пенсії застосовується закон, що діє на момент подання заяви, а чинне законодавство про державну службу та загальнообов'язкове страхування не передбачає перерахунку пенсій держслужбовців у зв'язку з підвищенням заробітної плати працюючих державних службовців.

Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2025 року у справі № 120/845/24

- Розмір одноразової грошової допомоги безпосередньо пов'язаний із днем встановлення інвалідності вперше, а зміна причинного зв'язку інвалідності не змінює момент виникнення права для визначення прожиткового мінімуму.

- Право на допомогу є одноразовим, і подальша доплата у разі зміни причинного зв'язку здійснюється виходячи з показників прожиткового мінімуму того року, коли інвалідність відповідної групи була встановлена вперше, незалежно від перерв у статусі особи з інвалідністю.

Ухвала Верховного Суду від 5 січня 2023 року у справі № 991/5572/22

- Існування реальних загроз національній безпеці може виступати критерієм правомірності певного відступу держави від загальних підходів (за умови дотримання принципу пропорційності та тимчасового характеру такого відступу), які стосуються:
- дії закону в часі,
- дотримання принципу законності,
- принципів змагальності та рівності учасників судового процесу,
- обов'язковості виконання судового рішення.
- Може також обмежувати свободу суддівського розсуду (дискреції).

ПРОЦЕСУАЛЬНІ КОДЕКСИ

- У ст. 3 КАС передбачено, що провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.
- Стаття 3 ГПК: судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи.
- Стаття 3 ЦПК: провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.
- Стаття 5 КПК «Дія Кодексу в часі»: процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення; допустимість доказів визначається положеннями цього Кодексу, які були чинними на момент їх отримання

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД (З ПРОТОКОЛАМИ) (ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ)

- Стаття 7 «Ніякого покарання без закону»
- 1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.
- 2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях КСУ

- Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів неодноразово висловлював Конституційний Суд України.

- Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними у рішеннях Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набрання законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності;
- дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце;
- дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.
- Єдиний виняток з даного правила, закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, складають випадки, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях КСУ

- Конституційний Суд України також висловив позицію, згідно якої закріплення принципу незворотності дії нормативно-правового акта у часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта (рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп).
- Слід зазначити, що таке правило не повною мірою застосовується до податкових правовідносин.
- Так Європейський Суд з прав людини у своїх рішеннях погодився з наявністю широких меж національних влад у регулюванні податків та зборів та визнав положення національного законодавця у цій сфері, якщо вони, очевидно, не позбавлені розумних підстав; суд також погодився з можливістю ретроспективних змін до законодавства, згідно з яким, у виняткових випадках, на платників податків покладаються додаткові обов'язки по їх оплаті.

Рішення Ради Безпеки ООН щодо відновлення санкцій проти Ірану

- Механізм «snapback» передбачає автоматичне відновлення попередніх санкцій у разі встановлення істотного порушення міжнародних зобов'язань.
- У такій моделі норми, що перебували у стані призупинення, відновлюють свою юридичну силу без прийняття нового нормативного акта, що створює особливу форму темпоральної регенерації права.
- Це демонструє, що дія норми в часі може залежати не лише від календарної дати, а й від настання передбаченої умовної події.

Додаткові джерела

- Берназюк Ян. Окремі проблеми правозастосування: дія закону у часі / Theoretical and practical mechanisms of development of legal science at the beginning of the third millennium: Collective monograph. Tbilisi: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. 300 p.– P. 31-48.
- Берназюк Ян. Дія закону у часі: особливості правозастосовної практики Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів) <https://sud.ua/ru/news/blog/171984-diya-zakonu-u-chasi-osoblivosti-pravozastosovnoyi-praktiki-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv>
- Берназюк Ян. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 3 (15) – червень 2021 – С. 147-162. <https://maup.com.ua/ua/ekspert/vypusky.html>
- Берназюк Ян. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 2 (94), С. 13-28 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1359/1236>

- Берназюк Ян. Дія закону в часі як одне із найскладніших питань правозастосування https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Dija_zakonu_V_chasi.pdf
- Берназюк Ян. Дія в часі: норма права, рішення Конституційного Суду України та правова позиція Верховного Суду https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/111_temporal_applicability_of_law_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Питання дії закону в часі в контексті судової практики https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/113_temporal_applicability_of_law_court_practise_bernaziuk.pdf
- Берназюк Ян. Принцип правової визначеності та дія норми права у часі в практиці Верховного Суду (2025 рік) <https://constitutionalist.com.ua/pryntsypravovoi-vyznachenosti-ta-diia-normy-prava-u-chasi-v-praktytsi-verkhovnoho-sudu-2025-rik>
- Bernaziuk Ian. Legal Certainty and Temporal Applicability in the Jurisprudence of the Supreme Court of Ukraine <https://constitutionalist.com.ua/legal-certainty-and-temporal-applicability-in-the-jurisprudence-of-the-supreme-court-of-ukraine>

Джерела та матеріали

1. Рішення ЄСПЛ у справі «A.R. v. Poland» (заява № 6030/21). [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:\[%226030/21%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-245820%22](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:[%226030/21%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-245820%22)
2. NOVAYA GAZETA AND OTHERS v. RUSSIA (заява № 11884/22). [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:\[%2211884/22%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:[%2211884/22%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22)
3. Постанова ВС від 12 листопада 2025 року у справі № 523/16628/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131852791>
4. Постанова ВП ВС від 11 грудня 2025 року у справі № 990/244/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132746740>
5. Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2025 року у справі № 560/5257/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130290835>
6. Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2025 року у справі № 120/845/24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130115296>
7. Ухвала Верховного Суду від 5 січня 2023 року у справі № 991/5572/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108273593>
8. Рішення Ради Безпеки ООН щодо відновлення санкцій проти Ірану. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/4038408-radbez-on-vidnovliv-sankcii-proti-iranu-so-diali-do-aderno-ugodi.html>
9. Додаткові джерела. <https://sud.ua/ru/news/blog/171984-diya-zakonu-u-chasi-osoblivosti-pravozastosovnoyi-praktiki-verkhovnoho-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv>
10. Додаткові джерела. <https://maup.com.ua/ua/ekspert/vypusky.html>
11. Додаткові джерела. <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1359/1236>
12. Додаткові джерела. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Dija_zakonu_V_chasi.pdf
13. Додаткові джерела. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/111_temporal_applicability_of_law_bernaziuk.pdf
14. Додаткові джерела. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/113_temporal_applicability_of_law_court_practise_bernaziuk.pdf
15. Додаткові джерела. <https://constitutionalist.com.ua/pryntsypravovoi-vyznachenosti-ta-diia-normy-prava-u-chasi-v-praktytsi-verkhovnoho-sudu-2025-rik>
16. Додаткові джерела. <https://constitutionalist.com.ua/legal-certainty-and-temporal-applicability-in-the-jurisprudence-of-the-supreme-court-of-ukraine>

Файли матеріалу

Оригінальний файл автора